

ЕМОЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ ПЕДАГОГА ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті проаналізовано сучасні підходи до трактування поняття “компетентність”, зокрема, зосереджено увагу на емоційній грамотності педагога як складовій його професійної компетентності. Розглянуто структуру та функції педагогічного спілкування як соціально-психологічного процесу. Подано типологію існуючих стилів професійно-педагогічного спілкування та їх характеристики.

Ключові слова: компетентність, педагог, емоційна грамотність, педагогічне спілкування.

Маршицкая В.В. Эмоциональная грамотность педагога как составляющая его профессиональной компетентности.

В статье проанализированы современные трактовки понятия “компетентность”, в частности сосредоточено внимание на эмоциональной грамотности педагога как составляющей его профессиональной компетентности. Рассмотрены структура и функции педагогического общения как социально-психологического процесса. Представлена типология существующих стилей профессионально-педагогического общения и их характеристики.

Ключевые слова: компетентность, педагог эмоциональная грамотность, педагогическое общение.

Marshytska V.V. Emotional literacy of educational specialist as component of it professional competence considered.

Modern interpretations of competence are being analyzed. The article highlights the structure and function of pedagogical association. The typical styles of professional and pedagogical association are represented.

Key words: competence, educational specialist, emotional literacy, pedagogical association.

Ідея взаємозв'язку й взаємозумовленості у навчальному процесі емоційних і інтелектуальних чинників стає дедалі актуальнішою. Ті перетворення, що відбуваються у сучасному суспільстві, призводять не тільки до зростання рівня освіти, але й до зміни її функції. Перенесення акцентів із системи знань на особистість вихованця, розвиток його духовних і моральних здібностей орієнтує на єдність “афекту та інтелекту”, зумовлює потребу в педагогічних кадрах, здатних створювати умови для саморозвитку, самореалізації особистості.

Завдання сучасних вищих навчальних закладів – формування не тільки професійної, а й загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості.

У визначенні поняття компетентності сьогодні немає однозначності.

Вихідними для більшості відповідних досліджень установ, організацій та фахівців, що працюють у цьому напрямі, є напрацювання Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Основними серед них є такі: формування компетентностей як результат взаємодії значної кількості різноманітних чинників; сучасне життя потребує набуття людиною одночасно певного набору, комплексу компетентностей, які називаються ключовими; вибір найважливіших загальних компетентностей, що називаються ключовими, має відбуватися на фундаментальному рівні, враховуючи актуальні світоглядні ідеї щодо суспільства й індивідуума та їх взаємодії; має бути врахований також вплив культурного та інших контекстів того чи іншого суспільства, країни; на відбір й ідентифікацію ключових компетентностей впливають і суб'єктивні чинники, пов'язані із самою особистістю: вік, стать, соціальний статус та ін.

Експерти програми “DeSeCo” визначають поняття компетентності (competency) як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні

потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії [4].

Під поняттям компетентнісний підхід розуміється спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегративною характеристикою особистості. Така характеристика має бути сформована у процесі навчання і містити знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості [5; 66].

У педагогічній літературі професійну компетентність розглядають, як володіння знаннями, вміннями та нормативами, необхідними для виконання професійних обов'язків, психологічними якостями, а також як реальну професійну діяльність відповідно до еталонів і норм. Виходячи з цих позицій професійна компетентність особистості розглядається як система знань, умінь, особистісних якостей, адекватна структурі та змістові її діяльності [4; 5; 7].

Мета і завдання статті – розкрити сутність поняття “емоційна грамотність” педагога; з'ясувати структуру та функції педагогічного спілкування як соціально-психологічного процесу; охарактеризувати існуючі стилі професійно-педагогічного спілкування.

Необхідність виховання емоційної культури педагога зумовлюється значенням емоцій у житті людини. Загальновизнаним є той факт, що емоції включені до усіх психічних процесів і станів людини, вони супроводжують будь-які прояви її активності. Широкий спектр емоцій (оцінна, мотиваційна, мобілізаційна, стабілізаційна, діагностична, моральна,

регулююча, адаптаційна та ін.) вказує на значні можливості емоційного чинника [2].

Емоції виступають з'єднуючою ланкою між інтелектуальним, моральним і духовним становленням особистості. Свідченням підвищеного інтересу дослідників до емоцій є виникнення поняття “емоційний інтелект”, котре включає такі здібності: 1/ розпізнавання власних емоцій; 2/ володіння емоціями; 3/ самомотивація; 4/ розуміння емоцій інших людей [2; 3; 6]. Отже, можемо стверджувати, що поняття “емоційний інтелект” передбачає повну “емоційну грамотність”, тобто спрямовує на підвищення емоційної компетентності всіх учасників навчально-виховного процесу.

Емоції відіграють важливу роль у взаємодії учасників навчально-виховного процесу, для якої необхідна “емоційна грамотність”. Її відсутність призводить до конфліктів, неефективної або руйнівної взаємодії. Від того, якою буде взаємодія студентів в емоційному плані, залежить результативність навчально-виховного процесу. Якщо педагог у настрої, то й навчально-виховна робота проходить цікаво. Поганий настрій породжує у більшості страх, скутість думки, прагнення триматися подалі від такого викладача.

Емоційна культура не розглядається як показник професіоналізму сучасного педагога ні в теоретичних дослідженнях, ні в практиці вищих навчальних закладів.

Проте в останнє десятиріччя проблема емоційної культури особистості все більше привертає увагу вчених. Педагоги вказують на необхідність поряд із глибоким знанням предмета розвивати у студентів такі якості, як емпатія, щирість, позитивне самосприйняття тощо. Серед умов, яких необхідно дотримуватися викладачу у своїй роботі, називаються: здатність відчувати емоційний настрій групи і приймати

його; відкрито виражати у групі свої почуття; прагнути до емпатії, що дозволить розуміти почуття і переживання кожного. Мова йде про необхідність формування емоційної культури педагога як чинник емоційної взаємодії між педагогом і тими, хто навчається.

Існують різні підходи у визначенні цього феномену.

Так, В.Сухомлинський [9] розглядає емоційну культуру педагога як обов'язковий компонент його професійної культури. Емоційна культура педагога, на його думку, складається із культури відчуттів і сприйняття; культури слова і емоційних станів; емоційної сприйнятливості світоглядних і моральних ідей, принципів, істин. Чим тонше відчуття і сприйняття, чим більше бачить і чує людина в оточуючому світі відтінків, тонів, напівтонів, тим глибше виражається емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, тим ширший емоційний діапазон, що характеризує духовну культуру людини.

В.Сухомлинський звертає особливу увагу на “виховання чуйності до слова і його відтінків”. Підкреслимо, що без такої культури неможливо виховати гармонійну особистість: “Від культури слова до емоційного розвитку, від емоційного розвитку до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності” [9, 507-508].

Отже, під емоційною грамотністю розуміємо свого роду сплав знань, відчуттів, емоцій, ідей, які дозволяють людині розуміти, сприймати оточуючий світ у всьому його духовному і матеріальному багатстві, знаходити в собі кращі, благородні почуття і передавати їх вихованцям, спонукати їх до самовдосконалення, формувати повагу до людей, до духовних надбань суспільства.

Культуру емоцій розглядає вітчизняний психолог В.Семиченко і виділяє такі її характеристики як: доцільність прояву емоцій, тобто певне

функціональне призначення; доречність, тобто відповідність емоції ситуації в цілому, враховуючи соціальне оточення; помірність, природність та відповідність прийнятим нормам [7, 26].

Емоції впливають на процес гуманізації педагогічного спілкування (професійне спілкування викладача/вихователя зі студентами в різних умовах життєдіяльності, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату) [8]. Педагогічне спілкування як соціально-психологічний процес характеризується такими функціями: 1/ пізнання особистості; 2/ обміну інформацією; 3/ організації діяльності; 4/ обміну ролями; 5/ співпереживання; 6/ самоствердження.

Структура процесу професійно-педагогічного спілкування складається з:

- 1) моделювання педагогом спілкування з групою, яке має відбутись (прогностичний етап);
- 2) організація спілкування в момент початкової взаємодії (“комунікативна атака”);
- 3) управління спілкуванням у процесі педагогічної діяльності;
- 4) аналізу спілкування, проектування наступної діяльності.

Дослідники виробили своєрідну типологію стилів спілкування, в основу якої поклали характеристики таких восьми особистісних параметрів: схильності до лідерства, впевненості в собі, вимогливості до інших, негативізму, покірності (поступливості), залежності (потреби у підтримці іншими), доступності зовнішнім впливам, чуйності. Відповідно до характеру поєднання зазначених властивостей виділено такі стилі спілкування:

1. Довірчо-діалогічний – характеризується активністю педагога, його контактністю, високою ефективністю спілкування, здатністю спиратись на позитивний потенціал особистості, доброзичливою вимогливістю,

довірою, відкритістю і щирістю, безкорисливою чуйністю, прагненням до взаєморозуміння і співробітництва, високою імпровізаційністю, відкритістю інноваціям, готовністю до дискутування, прагненням до самовдосконалення, адекватною самооцінкою, розвиненим почуттям гумору.

2. Альтруїстичний – характерний для педагогів, відданих своїй професії, які присвячують цій діяльності всі інші сторони життя. Це стиль “поневолення з добрими намірами”, жертвності у поєднанні з байдужістю до себе як до особистості. Таким педагогам притаманні низька рефлексія, відсутність дійового прагнення до самовдосконалення, зростання.

3. Конформний – характеризує педагога, схильного до поступливості, залежності від інших, поверхового, безконфліктного спілкування, пасивного реагування на зміни ситуації, відсутності прагнення зрозуміти вихованців, формальної доброзичливості, що виявляється у внутрішній байдужості, підвищеної тривожності, орієнтації на репродуктивну діяльність, дотримання стандартів, недостатньої вимогливості та ініціативності, низької самооцінки.

4. Пасивно-індиферентний – такий стиль притаманний педагогові, який виявляє відстороненість, закритість у спілкуванні, стриманість у виявах власного ставлення до студентів, орієнтацію на поверхове рольове спілкування, відсутність потреб в емоційному контакті, відлюдкуватість, низьку сензитивність до станів інших людей, завищену самооцінку.

5. Рефлексивно-маніпулятивний – характерний для педагога з егоцентричною спрямованістю, схильністю до лідерства, впевнених у собі, здатних до негативізму. Вони підкреслено вимогливі, мають розвинені комунікативні здібності, вміють використовувати їх з метою прихованого управління іншими. Відзначаються високою, подекуди завищеною, самооцінкою, незалежністю.

6. Авторитарно-монологічний – характеризується прагненням педагога до домінування, лідерства, незалежності. Такий педагог застосовує переважно дисциплінарні заходи, ігнорує позицію студента, виявляє нетерпимість до заперечень і помилок. У нього відсутній педагогічний такт, наявні висока агресивність, суб'єктивізм в оцінках, орієнтація на репродуктивну діяльність, стереотипізацію впливів. Відзначається сензитивністю і рефлексією, має високу, часто завищену, самооцінку.

7. Конфліктний – характеризується неприйняттям педагогом своєї професійної ролі, роздратованим ставленням. Такий педагог прагне звести педагогічне спілкування до мінімуму, а коли це йому не вдається, виявляє агресивність. Його відрізняє висока вимогливість до інших при одночасній нездатності бути лідером. Притаманні низька чуйність, недоступність впливам оточуючих, інфантильність, низька самооцінка, слабкий самоконтроль.

Складовою емоційної культури є педагогічний такт. Це моральна категорія, яка допомагає регулювати взаємовідносини між педагогом і тим, хто навчається. Тактовна поведінка вимагає, щоб у найскладніших ситуаціях зберігалась повага до людини. Педагогічний такт виявляється у врівноваженості поведінки, витримці, самовладанні, що поєднуються з безпосередністю у спілкуванні, довірою до особистості.

Забезпечення правильного стилю спілкування, дотримання педагогічного такту вимагають від педагога розвинених комунікативних умінь. Важливими складовими комунікативних умінь є:

- володіння соціальною перцепцією, вмінням “читати з обличчя”;
- розуміння (а не просто бачення), адекватне моделювання особистості вихованця;

– встановлення і підтримування мовленнєвого контакту, вживання доступної, зрозумілої, грамотної, образної, багатобарвної лексики з використанням різної тональності, голосності, ритмічності;

– вміння організувати співробітництво, підтримувати контакт, стимулювати бажання спілкуватись.

Емоційна культура передбачає володіння педагогом прийомами організації власної поведінки і впливу на тих, хто навчається. Отже, на заняттях педагог покликаний сформувати у студентів вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу, володіння комплексом прийомів, що допоможуть в майбутньому глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти успіху у роботі. Педагог повинен вміти створити сприятливі умови для переживання студентом емоційного благополуччя, вміння адекватно оцінювати рівень сформованості власних умінь та здібностей. Володіти мімічною та пантомімічною виразністю, налагоджувати контакт з аудиторією, підтримувати її увагу, інтерес та ін. Педагог повинен не тільки вміти володіти своїми почуттями, але й прогнозувати певний емоційний настрій тих, хто навчається. Він повинен, за словами В.Сухомлинського, відчувати поруч із собою людину, її настрій, її бажання.

Тому розробляючи освітньо-виховні технології, необхідно звернути увагу на те, щоб вони були однаковою мірою звернені і до вихованця і до педагога, їхніх особливостей і схильностей. Провідне місце в побудові освітньо-виховних технологій особистісного спрямування належить взаємодії, під час якої кожний з її учасників реалізує свою людяність, індивідуальність та неповторність.

Література:

1. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості / І.Д. Бех // Цінності освіти і виховання: науково-методичний збірник; за заг. ред. О.В. Сухомлинської. – К., 1997, С. 8–11.
2. Изард К. Эмоции человека / К.Изард ; [пер. с англ. под ред. Я.Я.Гозмана, М.Е.Егоровой] – М. : Москов. госун-т, 1980. – 440 с.
3. Лазурский А.Ф. Очерк науки о характерах / А.Ф.Лазурский. – М. : Наука, 1995. – 271 с.
4. Овчарук О.В. Ключові компетентності: європейське бачення / О.В.Овчарук // Управління освітою. –2003. – Серпень. – Спецвипуск. – С.6– 9
5. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир сучасної освіти / Олена Пометун // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 65– 69.
6. Симонов П.В. Эмоции и воспитание / П.В.Симонов // Вопросы философии. – 1981. – № 5. – С. 36–38.
7. Семиченко В.А. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу: навч.– метод.посіб. /В.А.Семиченко, О.М.Галус, Л.В.Зданевич; за заг.ред. В.А.Семиченко. – Хмельницький, 2001. – 254 с.
8. Сухомлинська О.В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін / О.В. Сухомлинська // Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства: зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 35. – Херсон: Херсон. держ. ун-т, 2003. – 372 с. – С. 9–13.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. Т.4 : Павлиська середня школа; Розмова з молодим директором / В.О.Сухомлинський; [редкол.: Дзевєрін О.Г. (голова), Грищенко М.М., Заволока С.Л., Сухомлинська Г.І. [та інші]] – Київ : Радянська школа, 1977. – 638 с.